

Історіографія та джерелознавство

Ю.І. Поп

ПИТАННЯ АВСТРІЙСЬКОГО РОБІТНИЧОГО ТА СОЦІАЛІСТИЧНОГО РУХУ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. НА СТОРІНКАХ РОСІЙСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

Проблеми розвитку багатонаціонального робітничого руху Австрії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. викликають постійну зацікавленість у дослідників, адже самі процеси в середині соціал-демократичної партії Австрії якнайтіснішим чином були пов'язані з національним питанням цієї багатонаціональної держави. У цьому контексті значну увагу науковців, оглядачів та журналістів, перш за все соціалістичного напрямку, привертають проблеми демократизації виборчої системи, роль соціал-демократії як вождя пролетарських мас у боротьбі за нову виборчу систему. Оглядачі аналізують сам процес розвитку Австрійської соціал-демократичної партії та прийняття нею, вперше в історії міжнародного робітничого руху, спеціальної програми з національного питання, дають їй оцінку. Не полишена поза увагою аналітиків і теорія культурно-національної автономії та теоретичні концепції її творців Е. Крістана, К. Реннера і О. Бауера. Оглядачі та журналісти прагнуть охопити весь спектр національних проблем, їх зв'язок з масовим робітничим рухом та його партією – соціал-демократією. Російські ліберали та оглядачі соціалістичного напрямку прагнули до всебічного аналізу національних проблем в монархії Габсбургів, роль та місце робітничого класу та його партії соціал-демократів у політичному житті Ціслейтанії.

Ареною аналізу всіх цих питань стала преса, зокрема найбільш популярні ліберально-демократичні видання – „Русское богатство”, „Русская мысль”, „Вестник Европы”, „Образование”, „Жизнь”. Тематика публікацій у згаданих журналах, особливості висвітлення проблем дозволяють глибше зрозуміти зміст, який автори вкладали у поняття „національні проблеми в середовищі робітничого класу та його партії соціал-демократів”, їхнє ставлення до офіційного курсу імперії в окресленому колі проблем.

У зв'язку з тим, що глибоких досліджень та публікацій з даної проблеми немає, автор поставив перед собою завдання прослідкувати реакцію російських аналітиків та журналістів на весь комплекс національних проблем Ціслейтанії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Адже спроби австрійських соціал-демократів вирішити ряд цих проблем як позитивних, так і негативних, можуть стати у нагоді керівникам молодих держав з різним етнічним складом населення, в тому числі й України.

Уважно спостерігаючи за внутріполітичними процесами в багатонаціональній Габсбургській імперії, російські публіцисти соціалістичного напрямку не могли не звернути увагу на таке явище як зростання ролі робітничого класу та його партії соціал-демократів в політичному спектрі подій імперії. Сам пролетаріат, його партія активно включалися в розвиток політичних процесів в монархії. Так було і під час бурхливих подій, зв'язаних з указами прем'єра К. Бадені про рівність чеської і німецької мов в урядових установах, які з'явилися в середині 90-х років ХІХ ст., а лідери німецьких соціалістів виступили проти цих указів. Однією з характерних відповідей на таку позицію німецьких соціал-демократів Австрії стала публікація політичного оглядача журналу „Жизнь” П. Теплова у травневому випуску журналу. Як і в більшості публікацій, автор розглядав мовну проблему в більш широкому спектрі і робив наголос на позиції керівництва австрійської соціал-демократії. Так, даючи їй оцінку, автор підкреслював: „Особливу позицію у питанні про мови зайняла австрійська соціал-демократична партія”. Будучи представницею як німецьких, так і чеських, польських, русинських, італійських робітників, вона стояла не на вузько націоналістичній точці зору німецьких шовіністів і, оскільки справа стосувалася рівних умов для чеської і німецької мов, вона вперше була за ці мовні укази. Вона виступала тільки проти вирішення таких важливих і складних питань адміністративним методом. Питання про мови, як і всі

національні питання, можуть бути законно вирішені лише шляхом добровільної згоди всіх зацікавлених народів, в даному випадку дійсних представників чеського і німецького народів, а це можливо лише в парламенті, заключає П. Теплов¹. Але австрійський парламент через національну обструкцію не працював, і навіть вибори 1901 р. ситуацію не змінили. На підтвердження цього кореспондент журналу „Жизнь” П. Звездич наводить цитату однієї із газет, в якій анонімний автор пише: „В результаті виборів, ми маємо нових 425 депутатів, але хто насмілиться стверджувати, що ми маємо і новий парламент?”², хоча там були і депутати соціал-демократи.

Російські публіцисти глибоко аналізують зростання політичної активності робітничого класу та його партії в багатонаціональній Подунайській імперії під впливом російських подій 1905 – 1907 рр. Головною вимогою пролетаріату і всіх трудящих було загальне виборче право. „І у питанні загального виборчого права, – пише П. Звездич, – австрійській с-д партії довелося зв'язати останнє з питанням про національні автономії, погодитися на те, щоб число депутатів від окремих областей знаходилося у певному співвідношенні до суми податків, які надходили від цих областей, завдяки цьому найбільшим промисловим центрам та областям було гарантовано необхідну кількість голосів у парламенті”. Соціал-демократична партія за загальне виборче право і воно повинно бути завойоване мирним шляхом через парламент³. У 1907 р. в Австрії було введено загальне виборче право, „...завойоване австрійським пролетаріатом під впливом сприятливої зовнішньої кон'юнктури – торжества визвольного руху в Росії”, – пише Л.Василевський⁴. Це була видатна перемога всіх трудящих Австрії, констатує більшість оглядачів. Серед журнальних матеріалів, які аналізували результати виборів 1907 р. згідно нового виборчого закону і на яких соціал-демократична партія завоювала 87 депутатських місць, вирізняється стаття Ф. Капелюша в журналі „Образование”, де автор зазвичай переоцінює цей успіх соціал-демократів. Він пише: „Ніхто не передбачав, що соціал-демократи отримають майже 90 мандатів... Народжується Нова Австрія. Цей синтез – соціал-демократія. Вона примирила чехів і німців, італійців і хорватів, поляків і русинів, вона вводить Австрію у велику сім'ю новітніх держав на шлях прогресу і культури”⁵. Звичайно, не всі оглядачі поділяли таку точку зору, що видно із кореспонденції М. Брусилівського в журналі „Русское богатство”. Автор робить більш точний висновок із результатів виборів, коли пише, що „загальне голосування не перетворило його (парламент – Ю.П.) із реакційного в прогресивний, але воно внесло в нього значні зміни, які надзвичайно важливі”⁶.

Із зальної кількості публікацій в журналах „Русское богатство” та „Русская мысль” виділяються статті Л. Василевського та А. Глебова. У статті „Оновлений рейхсрат” (надрукована в листопадовому номері журналу „Русское богатство” за 1911 рік) соціаліст Л. Василевський, аналізуючи роботу першої сесії нового парламенту, пише: „Цікаво, що ініціаторами постановки питання про становище народів у державі стали не депутати буржуазних націоналістичних партій, а соціал-демократи. Представники різних національних організацій соціал-демократії вимагали національних прав для своїх народів – національну автономію. Про відкриття другого чеського університету в Брно виступили чеські депутати, а українського у Львові – українські. Німецьких соціал-демократів, які підтримували ці вимоги своїх одно партійців, було звинувачено у підриві „німецького національного духу”. Почалися взаємні звинувачення у пресі. „Разом з тим, виявилось, що соціал-демократичні партії, яких в народі вважали космополітичними та індіферентними в національному питанні, готові вести боротьбу з національними привілеями більш енергійно і послідовно ніж буржуазні націоналісти”... „Керівну роль у боротьбі з реакцією має зіграти соціал-демократія, до якої приєднуються всі щирі прогресивні і демократичні сили. Завдяки загальному виборчому праву, це об'єднання не так вже і слабе як у попередньому куріальному парламенті, і близько ста депутатів соціал-демократів завжди зможуть сказати своє вагоме слово, коли справа торкнеться інтересів широких мас трудового народу”⁷.

Намагаючись розібратись у всіх хитросплетіннях суспільно-політичного життя Австрії кінця XIX–початку XX ст., Л.Василевський вирішив дослідити історію австрійського

робітничого і соціалістичного руху 90-х років, коли соціал-демократичне керівництво вперше здійснило реорганізацію партії, розробило і прийняло спеціальну програму з національного питання. Так, з'явилася досить змістовна стаття „Національне питання і австрійські соціалісти”, автором якої був Л. Василевський. „Таким чином, – пише він, – з національним питанням австрійська соціал-демократія вперше віч-на-віч зустрілась в області організаційних питань. Це був природний процес росту робітничого руху і протидіяти йому означало приректи себе на неминучу поразку, і, в той же самий час викликати нове загострення національних протиріч серед робітників різних національностей, які ведуть боротьбу за одні і ті ж соціальні і політичні ідеали соціал-демократії”... І на 6 з'їзді загальноавстрійської соціал-демократії в червні 1897 р. у Відні партія була перетворена у вільну федерацію національних соціал-демократичних партій – німецької, чеської, польської, югослов'янської, італійської, української, які отримують повну внутрішню самостійність і спільність дій з іншими національними соціал-демократичними партіями у важливих теоретичних і політичних процесах⁸.

Продовжив обговорення проблеми федералізації австрійської соціал-демократичної партії оглядач „Вестника Европы” М. Ратнер вже напередодні першої світової війни. Він вважав, що в національному відношенні соціал-демократія являє собою ніби маленький місцевий інтернаціонал, федерацію національних соціал-демократичних організацій: німецької, чеської, польської, русинської, південнослов'янської, італійської. Ці партії в національних питаннях повністю автономні, а в питаннях політичних, економічних і соціальних виступають солідарно, як єдиний союз. Такий організаційний принцип знаходиться в повній відповідності з програмою національної автономії, яку прийняла австрійська соціал-демократична партія для вирішення національного питання в монархії⁹.

Продовжуючи поглиблене вивчення національного питання в Австрії та його зв'язок з соціалістичним робітничим рухом, Л. Василевський у вказаній вище статті пише: „Національне питання в Австрії злободенне, яке експлуатується політиками всіх можливих відтінків, це питання, на яке кожен політик, в тому числі, звичайно, і політик соціалістичного табору, повинен реагувати не абстрактними формулами, а абсолютно реальною програмою”¹⁰. На думку Л.Василевського, програма повинна забезпечити свободу і рівність всіх націй і національних меншин у державі, хоча це і не просто зробити.

Проект програми розглядався на загальноавстрійському з'їзді соціал-демократії в Брюнні (Брно) в 1899 р. і викликав жваві дискусії і, перш за все, між прихильниками територіальної і культурно-національної автономії. „Бажаючи виробити і прийняти реальну програму, – пише Л.Василевський, – австрійські соціалісти повинні були визнати принцип повної рівноправності всіх національностей і рахуватися з прагненнями дрібних народностей так само як і з політичними претензіями великих національних одиниць... Потрібно було виробити таку програму, яка могла б бути протиставлена як платформа всього соціалістичного табору національним програмам буржуазних партій різних національностей, які ворогують між собою”¹¹. Після гострих дискусій делегати з'їзду одногослосно прийняли запропонований партійною комісією текст програми, який базувався на принципах територіальної автономії. „Національна програма брюннського конгресу цілком задовольнила всі національні організації соціалістичного табору Австрії, – пише Л.Василевський. – Разом з тим, майже ніхто не вбачав у цій програмі спробу увіковічнити політичне існування Австрії, сприяти її розвитку, могутності і життєвості”¹². В той же час, як свідчать подальші події суспільного життя Австрії, програма не зняла протиріч між окремими національними загонами соціал-демократії імперії, в першу чергу між чеською і німецькою соціал-демократією.

Широкий резонанс в російській публіцистиці викликали праці теоретиків соціал-демократичної партії Австрії К.Реннера і О.Бауера та ідеї, які автори сформулювали в них, насамперед концепція „культурно-національної автономії”. Л.Василевський піддав критиці особисті погляди К.Реннера, австрійського патріота, який зовсім не помічає прагнення майже всіх народів Австрії до незалежності. А книга К.Реннера (Р.Шпрінгера) „Боротьба народів

Австрії за державу” містить у собі багато цікавих і повчальних доказів економічного і історичного характеру, які підібрані так вміло, що цим маскується вся тенденційність поглядів Шпрінгера, адже він прагне будь-що врятувати Австрію від подальшого загострення внутрішніх національних протиріч і зовнішньої австро-угорської кризи. „Сумнівно, – підсумовує Л.Василевський, – щоб австрійські соціал-демократи поділяли точку зору Р.Шпрінгера, тому що для них, прихильників реальної політики, яка відповідає інтересам робітничого класу і визвольним прагненням народів, „подунайська федерація” не може бути тим ідеалом, яким вона є в очах Шпрінгера, полум’яного австрійського патріота, незважаючи на його соціал-демократичні симпатії”¹³.

Критикуючи ряд положень культурно-національної автономії Реннера, Л.Василевський, П.Звездич, А.Глебов, Н.Штрассер врешті-решт ставали на позиції останньої. Про це найбільш яскраво свідчить висновок М.Ратнера: „Це єдино можливе вирішення національного питання, яке може бути узгоджене з найвищим виявом соціальної думки – з соціалістичним світоглядом”¹⁴. Хоча за яких умов це буде зроблено, автор не уточнює.

Природно, що національна боротьба, яка майже не припинялася в Австрії, на початку ХХ ст., проникла і в ряди пролетаріату. Проявом цього було гостре протистояння лідерів австро-німецької та чехослов’янської соціал-демократичних партій, за якими йшли рядові члени організацій. „І тут вона, – за словами А.Глебова, кореспондента журналу „Русская мысль”, - зробила ту ж саму руйнівну дію, яку ми спостерігаємо на всьому державному організмі”¹⁵. Найбільш гострі суперечки між чеськими і німецькими соціал-демократами спричинило питання шкіл чеської національної меншості у Відні, де проживало більше 100 тисяч чехів (102974). „Боротьба за національну школу, особливо початкову, є однією з початкових форм національної боротьби”, – пише далі А.Глебов¹⁶.

Конфлікт через школи для національних меншин засвідчив посилення націоналізму як в керівництві австрійської, так і чехослов’янської соціал-демократичних партіях. Чеський націоналізм був відповіддю на німецький шовінізм у цьому питанні. „Тепер, – пише О.Бауер на сторінках журналу „*Der Kampf*”, – вже немає єдиної австрійської соціал-демократії; вона розпалася на ряд самостійних соціал-демократичних партій: німецьку, чеську (яка, в свою чергу, складається з двох партій), польську і т.д. На виборах вони часто виступають одна проти одної”¹⁷. „Національне питання, – відмічає Л.Василевський, – зруйнувало єдність партії, її згуртованість, і тепер переважна більшість чеських с.-д. знаходяться у відкритій війні з загальноавстрійською партією”¹⁸. Чехи взяли курс на подальше розмежування від австрійської партії, на національне розмежування і в інших робітничих організаціях, які ще вважалися єдиними, і першими тут стають профспілки, керовані соціал-демократією. Посилаючись на федералізацію партії, матеріальні вигоди, чеські соціал-демократи в 1910 р. прийняли рішення про поділ профспілкових організацій, за національною ознакою, констатує уже згадуваний нами М. Ратнер¹⁹. Російські публіцисти по-різному оцінили цей крок чехів. Негативне ставлення до позиції чехів на сторінках журналу „Вестник Европы” висловила Н.Штрассер, заявляючи, що „... цим самим порушуються і принципово, і практично основи австрійського робітничого руху. На цьому ґрунті росло і загострювалось чеське питання в партії. Національні протиріччя вже послабили партію з середини, а поділ профспілок за національностями нічого, крім шкоди, австрійському робітничому рухові не принесе”²⁰.

Однак автор розуміє реалії імперії, коли пише, що „чеський сепаратизм – не партійна хвороба, корені його сягають в історію, яка зв’язала два народи такими тісними стосунками, які часто створюють замість братерства і любові ворожість і ненависть”²¹. У гострій полеміці з чеськими соціал-демократами їх німецькі колеги не змогли навести достатньо аргументів для підтвердження інтернаціоналізму австрійських соціалістів, як результат „... сьогодні більшість чеських соціал-демократів знаходиться у відкритій війні з загальноавстрійською партією”, – констатував у листі з Відня Л.Василевський²², а „австрійська соціал-демократія як єдина партія існує хіба що тільки на папері”²³, – писав, у свою чергу, А.Глебов, поділяючи

позицію чеських соціалістів. І правильно констатував Л.Василевський у своїй статті „Національне питання і австрійські соціалісти”, що австрійський соціалістичний рух на початку ХХ ст. став явищем таким же різношерстним, як і та територія, на якій цьому рухові доводиться розвиватися²⁴.

Підводячи підсумок, зауважимо, що автори публікацій, які друкувалися на сторінках „Русского богатства”, „Русской мысли”, „Вестника Европы”, „Образования” і „Жизни”, не залишалися осторонь найгостріших питань робітничого та соціалістичного руху Австрії. Численні публікації свідчать, що через призму робітничого питання кореспонденти та аналітики підходили до більшості національних проблем багатонаціональної імперії, в першу чергу до слов'янського питання. Аналіз поглядів, представлених у статтях, дозволяє визнати, що, незважаючи на різноманітність висновків, російські оглядачі однозначно оцінювали всю гостроту національного питання в Австрії, яке згубно впливало на розвиток багатонаціонального робітничого і соціалістичного руху. Перед українськими істориками відкриваються широкі можливості для більш глибокого дослідження даної проблеми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Теплов П. Политическая жизнь в Австрии в 1897 г. // Жизнь – 1897. – т. XVII. – Май, №14, кн.2. – С. 192;
2. Звездич П. Результаты выборов в Австрии // Жизнь – 1901. – т.IV, апрель. – С. 364;
3. Звездич П. Избирательная реформа в австрийский партайтаг // Образование. 1906. – №2, отд.2. – С. 142.;
4. Василевский Л. Накануне новых выборов в парламент // Русское богатство. – 1911. №5. – Отд.2. – С. 73;
5. Капелюш Ф. Выборы в Австрии // Образование. – 1907. – №7. – С. 93.;
6. Брусиловский И. Некоторые итоги австрийской избирательной статистики // Русское богатство. – 1907. – №7. – С. 160.;
7. Василевский Л. Обновленный рейхсрат // Русское богатство. – 1907. – №11. – С. 66 – 67;
8. Василевский Л. Национальный вопрос и австрийские социалисты // Русское богатство. – 1906. – сентябрь. – С. 50;
9. Ратнер М. Национальные и политические моменты в парламентской жизни Австрии // Вестник Европы. – 1911. – кн.1. – С. 149;
10. Василевский Л. Национальный вопрос и австрийские социалисты // Русское богатство. – 1906 сентябрь. – С. 54;
11. Там само;
12. Там само. – С. 59;
13. Там само. – С. 64;
14. Русское богатство. – 1908. – № 4. – С. 167 – 171;
15. Глебов А. Профессиональное рабочее движение и национальные противоречия //Русская мысль. – 1910. – № 12. – С. 82;
16. Глебов А. Борьба за национальную школу в Австрии //Русская мысль. – 1912. кн. 8. от. 2. – С. 70;
17. Глебов А. Новый парламент //Русская мысль. – 1911. кн.х. – С. 78;
18. Василевский Л. Накануне новых выборов в парламент //Русское богатство. – 1911. – № 5. отд. 2. – С. 74;
19. Ратнер М. Национальные и политические моменты в парламентской жизни Австрии //Вестник Европы. – 1911. кн. 1. – С. 150 – 151;
20. Штрассер Н. Письмо из Австрии // Вестник Европы. – 1912. кн. 1. – С. 350;
21. Там само. – С. 363;
22. Василевский Л. Накануне новых выборов в парламент //Русское богатство. – 1911. – № 5. отд. 2. – С. 74;
23. Глебов А. Профессиональное рабочее движение и национальные противоречия //Русская мысль. – 1910. – № 12. – С. 82;
24. Василевский Л. Национальный вопрос и австрийские социалисты //Русское богатство. – 1906 сентябрь. – С. 50.

М.В. Стопчак

ПРОТИБОРСТВО ДИРЕКТОРІЇ УНР З ЛІВОРАДИКАЛЬНОЮ ОПОЗИЦІЄЮ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Доба Директорії УНР була третьою спробою державницьких сил створити незалежну Українську державу, яка, на жаль, завершилась поразкою. Аналізуючи її причини, дослідники звертають увагу на відсутність єдності у державницькому таборі, гостре протиборство різноманітних політичних сил з ключових питань державотворення, яке згодом переросло у фазу жорстокої боротьби за владу. Тому в умовах розбудови незалежної Української держави, коли на її політичній арені діє близько сотні різноманітних політичних партій і рухів, надзвичайно важливим є ретельне вивчення і осмислення як позитивного, так і негативного досвіду взаємин Директорії з різноманітними політичними силами. Цей досвід не лише дасть ключ до розуміння глибинних суспільно-політичних та економічних процесів, що відбуваються зараз у нашій державі, а й дозволить сучасним керівникам України уникнути небажаних, навіть згубних помилок.

Виконання такого важливого завдання потребує глибокого комплексного аналізу всього наукового доробку української історіографії з цієї проблеми. Автор певною мірою